

На допомогу судді

Надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності в порядку цивільного судочинства

Г.О. Світлична,
доцент кафедри цивільного процесу
Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук

Побудова демократичної, соціальної, правової держави, як задекларовано в Конституції України, потребує визначення місця і ролі особистості в системі суспільних відносин, забезпечення ефективного захисту прав, свобод та законних інтересів людини громадянина. У зв'язку з цим важливого значення набуває комплексне дослідження процесуального порядку розгляду справ, пов'язаних зі зміною правового статусу фізичної особи. Слід зауважити, що в умовах правової держави така зміна має відбуватись у порядку який може максимально гарантувати захист прав та інтересів фізичних осіб.

Цивільний процесуальний кодекс України (ЦПК) розширив перелік справ окремого провадження, в тому числі пов'язаних зі зміною правового статусу фізичної особи, до яких можна віднести провадження про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та відновлення цивільної дієздатності фізичної особи; про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності; про визнання фізичної особи безвісно зниклою або оголошення її померлою; про усиновлення дитини або повнолітньої особи. Надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності та розгляд справ до судової юрисдикції належить у вітчизняному законодавстві (ст. 35 ЦПК України); далі — ЦК; ст. 234 ЦПК).

Правовий статус — це комплексна правова категорія, складовими якої є: цивільна правоздатність, цивільна дієздатність та обсяг суб'єктивних прав, інтересів та відповідних обов'язків суб'єкта права. Як відмічає Н.І. Матузов, правовий статус певної правова категорія фіксує основи правового стано-

вища громадянина у суспільстві та охоплює, перш за все, невід'ємні права і свободи людини². В.В. Блажеєв, погоджуючись із таким визначенням правового статусу особи, зазначає, що правоздатність та дієздатність створюють багаторівневу структуру правового статусу громадянина, в той час як система персоніфікованих прав та обов'язків — його індивідуалізуючі елементи, які дають змогу визначити правовий статус кожного громадянина окремо³.

Цивільна дієздатність як складова правового статусу є, таким чином, однією з основних властивостей, що характеризує особистість у правовій державі та суспільстві. Її набуття в повному обсязі традиційно пов'язується в праві з досягненням особою певного віку. Проте ще римське право передбачало спеціальну процедуру звільнення дитини від батьківської влади, відому як процедура емансипації. У зарубіжному праві, відмічає С.В. Буткіна, по сьогодні термін «емансипація» зберіг своє первісне значення і трактується як звільнення особи від опіки та піклування з боку батьків або інших уповноважених осіб і набуття нею здатності своїми діями набувати права та обов'язки, тобто повної цивільної дієздатності⁴. Розгляд справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, інакше кажучи, про емансипацію, здійснюється в порядку окремого провадження, що зумовлено їх матеріально-правовою природою. Предметом вимоги у справах про емансипацію є надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, тобто зміна її правового статусу, не пов'язана із вирішенням спору про право, що виключає їх розгляд за правилами позовного провадження (ч. 6 ст. 235 ЦПК).

² Див: Матузов Н.И. Правовая система и личность. — Саратов, 1987. — С. 71—75.

³ Див: Блажеєв В.Д. Особое производство по гражданским делам, связанным с изменением правового статуса гражданина. — Автореф. ... дис. канд. юр. наук. — М., 1991. — С. 9.

⁴ Див: Буткіна С.В. Эмансипация: проблемы и перспективы // Хозяйство и право. — 1999. — № 7. — С. 37—40.

Див: Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова, — М., 1997. — С. 231—238; Витрук Н.В. Статус личности в политической системе // Политология. — М., 1993 — С. 152; Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России. Учебное пособие. — М., 1997. — С. 304.

Основною ознакою при визначенні цивільної дієздатності є те, що вона становить собою складовий елемент цивільної правосуб'єктності, й тому значною мірою впливає на правовий статус фізичної особи. Формула цивільної дієздатності закріплена в законі. Так, згідно зі ст. 30 ЦК цивільну дієздатність має особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними. Цивільною дієздатністю особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання. Виходячи з цього цивільну дієздатність слід розуміти як відповідний правовий стан фізичної особи, зумовлений сукупністю притаманних їй певних властивостей, які свідчать про її здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання. Саме такий підхід до розкриття правової природи та сутності цивільної дієздатності дає змогу ставити питання щодо її наявності або відсутності у фізичної особи, обсягу, підстав та порядку набуття та обмеження.

За загальним правилом, повну цивільну дієздатність відповідно до чинного законодавства набуває фізична особа, яка досягла повноліття, тобто вісімнадцяти років (ст. 34 ЦК). У передбачених законом випадках повна цивільна дієздатність може бути надана особі до досягнення нею повноліття. Перш за все, відповідно до ч. 2 ст. 34 ЦК у разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. В цьому випадку окремої процедури надання особі повної цивільної дієздатності закон не встановлює. Крім того, ч. 3 ст. 35 ЦК передбачено, що фізична особа, яка досягла шістнадцяти років, за наявності письмової згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця, тобто також без проведення відповідної процедури надання особі повної цивільної дієздатності в судовому або позасудовому порядку.

Відповідно до ч. 1 ст. 35 ЦК повна цивільна дієздатність також може бути надана особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Слід відмітити, що при наявності письмової згоди батьків (усиновлювачів або піклувальника) надання повної цивільної дієздатності з цих підстав здійснюється органом опіки та піклування за заявою неповнолітньої особи, яка працює за трудовим договором або записана матір'ю або батьком дитини.

До суду з такою вимогою заінтересована особа може звернутись у випадку відсутності згоди зазначених в законі суб'єктів (батьків, усиновлювачів, піклувальника) щодо надання їй повної цивільної дієздатності органами опіки та піклування з підстав передбачених законом (ст. 242 ЦПК, ч. 2 ст. 35 ЦК).

Згодою батьків щодо надання неповнолітньому повної цивільної дієздатності слід розуміти згоду обох батьків (матері та батька), оформлену в письмовій формі, за умови, що обидва живі та жоден з них не позбавлений батьківських прав. Отже, згода батьків має вважатися відсутньою, якщо хоч один з батьків заперечує проти надання неповнолітній дитині повної цивільної дієздатності або з тих чи інших причин не надав до органів опіки та піклування свою згоду в письмовій формі. У той же час згоду одного з батьків слід визнати достатньою щодо надання неповнолітньому повної цивільної дієздатності, якщо другий з батьків позбавлений батьківських прав, визнаний недієздатним, помер, оголошений померлим або визнаний безвісно відсутнім.

При цьому наявність або відсутність згоди батьків не слід розцінювати як обов'язковий елемент юридичного складу, необхідного для надання неповнолітньому повної цивільної дієздатності, на що звертається увага в юридичній літературі⁵. Значення обставина має враховуватись як обов'язковий елемент встановленого законом судового або позасудового порядку надання неповнолітньому повної цивільної дієздатності.

Звернутись із зазначеною вимогою до суду заінтересована особа може, на наш погляд, також у випадку відмови органу опіки і піклування надати неповнолітньому повну цивільну дієздатність. Це твердження базується на положеннях, закріплених у ч. 3 ст. 17 ЦК, відповідно до яких рішення органів державної влади, органів місцевого самоврядування щодо захисту цивільних прав та інтересів на підставах та у спосіб, встановлені законом, не є перешкодою для звернення за їх захистом до суду.

Відмова органу опіки і піклування у наданні повнолітній особі повної цивільної дієздатності може бути оскаржена за правилами адміністративного судочинства, на що науковці звертають увагу⁶.

Деякі вчені-юристи дотримуються думки, згідно з якою визначення юрисдикції суду щодо розгляду справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності має здійснюватися на підставі положень ст. 124 Конституції, де закріплено принцип необмеженої судової юрисдикції, тобто поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі. Крім того, з посиланням на

⁵ Див.: Буткина С.В. Знач. пр. — С. 51.

⁶ Див. напр.: Лупенюк Д.Д. Настільна книга професійного судді при розгляді адмін. справ. Зразки процесуальних документів: Науково-практичний коментар. — С. 345.

8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», відповідно до якого суд не вправі відмовити особі в прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в досудовому порядку, робиться висновок щодо права особи на безпосереднє звернення з вимогою про надання повної цивільної дієздатності до суду, тобто без попереднього звернення до органу опіки і піклування, в тому числі й з тих підстав, що неповнолітня особа бажає займатися підприємницькою діяльністю. Далі, в порядку, встановленому Конституцією, пропонується викласти положення ст. 35 ЦК у відповідності з конституційним принципом, закріпленим ст. 124 Конституції⁷.

Такі твердження є, щонайменше, дискусійними. У процесуальній літературі зазначається, що при відсутності згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальників з вимогою про надання повної цивільної дієздатності на підставі ч. 3 ст. 35 ЦК особа звернутися до суду не може, оскільки це не передбачено ЦПК⁸. Такий підхід щодо вирішення цього питання вважаємо більш обґрунтованим з таких підстав.

Згідно з Концепцією вдосконалення судівництва та утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затвердженою указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006, цивільне судочинство слід розглядати як послугу держави щодо вирішення приватноправових спорів сторонам, які самостійно не можуть врегулювати.

У Рішенні від 25 грудня 1997 р. № 9-зп (у справі про звернення жителів міста Жовті Води) щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції, Конституційний Суд зазначив, що положення Конституції треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку, і суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважає, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для реалізації або мають місце інші порушення прав і свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке не може бути обмежене. Юрисдикція судів, в межах їх повноваження вирішувати спори про право власності на майно, інші правові питання, поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Верховний Суд України у правових позиціях неодноразово відзначав, що наведене конституційне положення щодо права кожного на судовий захист,

неможливості його обмеження (статті 55, 64 Конституції) та поширення судової юрисдикції на всі правовідносини, які виникають у державі (ст. 124 Основного Закону), означає, насамперед, що провадження в порядку цивільного судочинства здійснюється за всіма вимогами, які не є предметом розгляду інших видів судочинства, а також, що недодержання існуючого порядку попереднього позасудового розгляду деяких спорів, сам собою не може бути підставою для позбавлення особи права на судовий захист. Разом з тим Верховний Суд України відмітив, що ці положення Конституції не звільняють заінтересованих осіб від обов'язку звертатися за вирішенням відповідних питань до компетентного органу і не знімають обмежень щодо кола осіб, які можуть звертатися до суду за захистом прав та інтересів інших осіб⁹.

Отже, вказуючи на необмеженість судової юрисдикції, йдеться, насамперед, про спірні правовідносини, вирішення спорів про право та інших правових питань стосовно взаємних прав та обов'язків суб'єктів, що впливають з цих відносин, тобто зосереджено увагу на захисті саме порушених, невизнаних або оспорюваних прав чи інтересів фізичних і юридичних осіб, інтересів держави.

В юридичній літературі у зв'язку з цим також звертається увага на те, що зі змісту статей 15, 17 ЦПК випливає, що суди розглядають, передусім, справи зі спорів про право. Справи, де відсутній спір про право, законодавець вилучає із судової юрисдикції чи встановлює спрощений порядок їх розгляду, тобто відсутність спору про право між сторонами унеможливує звернення до суду¹⁰. Крім, зрозуміло, випадків, коли це передбачено безпосередньо законом. При цьому спором про право розуміються розбіжності між юридично заінтересованими особами з приводу суб'єктивних прав, свобод чи інтересів, що виникли за відсутності можливості їх реалізації без рішення суду, та заявлені до вирішення в певному порядку, встановленому законом¹¹.

Окреме провадження в системі цивільного судочинства є встановленою законом судовою процедурою, яка зумовлена особливостями об'єкта та способу судового захисту, а також як наслідок, специфікою предмета судової діяльності. В окремому провадженні спір про право не розглядається. Спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, призводить до того, що суд згідно з ч. 6 ст. 235 ЦПК залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати до суду по-

⁹ Див.: Правові позиції щодо розгляду судами окремих категорій цивільних справ. 1. Загальні положення цивільного процесуального законодавства // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 1998. — № 8. — С. 124.

¹⁰ Див.: Комаров В.В., Радченко П.І., Сакара Н.Ю. Цивільна юрисдикція та підсудність // Теорія та практика судової діяльності: Науково-практичний посібник. — К., 2007. — С. 10.

¹¹ Див.: Матіевский М.Д. Спор о праве в советском гражданском процессе: Автореф. ... дис. канд. юр. наук. — М., 1978. — С. 13.

зов на загальних підставах. Згідно з ч. 1 ст. 234 ЦПК в порядку окремого провадження розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи, або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Закріплений ст. 234 ЦПК перелік справ, що розглядаються за правилами окремого провадження, на думку деяких авторів, не є вичерпним¹². З цим можна погодитись тільки зробивши певні уточнення. Згідно з ч. 3 ст. 234 ЦПК у порядку окремого провадження можуть розглядатися, крім зазначених у цій статті, інші справи у випадках, встановлених законом, тобто якщо це прямо передбачено відповідними нормами права. Отже, перелік справ окремого провадження є умовно відкритим. Таким чином, за правилами окремого провадження цивільні справи мають розглядатися виключно у випадках та за умов, передбачених законом.

Відсутні, на наш погляд, підстави й для визнання попереднього розгляду справи як встановленого законом позасудового порядку надання особі повної цивільної дієздатності. Закон передбачає дві автономні процедури надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності залежно від наявності чи відсутності згоди на це батьків (усиновлювачів) або піклувальника. За наявності згоди цих суб'єктів надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності віднесено законом до юрисдикції органів опіки та піклування, при її відсутності — до юрисдикції суду. Підкреслимо, що закон не пов'язує розгляд справи у суді з її попереднім розглядом органами опіки та піклування, а навпаки — розмежує юрисдикційні повноваження зазначених органів з урахуванням певних обставин.

Не можна погодитися також з тим, що порядок надання повної цивільної дієздатності особі, яка бажає займатися підприємницькою діяльністю, є аналогічним тому, що передбачено у випадку, коли особа, яка досягла шістнадцяти років, працює за трудовим договором або в разі, коли неповнолітня особа записана матір'ю або батьком дитини¹³. Відповідно до ч. 3 ст. 35 ЦК фізична особа, яка досягла шістнадцяти років, набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця, за наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування. За логікою законодавця неповнолітня особа може бути зареєстрована як підприємець та займатися підприємницькою діяльністю тільки за наявності письмової згоди на це зазначених у законі

суб'єктів. При відсутності такої згоди неповнолітня особа не має можливості реалізувати своє бажання займатися підприємницькою діяльністю, оскільки виключає вирішення питання в будь-якому порядку. При цьому навряд чи можна стверджувати, що в такому випадку порушуються права неповнолітньої особи, в тому числі право на судовий захист. Нагадаємо, що відповідно до закону підприємство — це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку (ст. 42 Господарського кодексу України). З урахуванням цього, в юридичній літературі наводиться, що для того, щоб займатися підприємницькою діяльністю потрібний досвід, якого в неповнолітнього ще недостатньо, тому незалежно від рівня його розумової та моральної зрілості, діяльність неповнолітнього пов'язана з власним ризиком, він, за загальним правилом, займатися не повинен, оскільки це може призвести до порушення його майнових прав¹⁴.

Відмітимо також, що законодавством різних країн можливість надання особі із зазначеної підстави повної цивільної дієздатності та порядок вирішення цього питання регулюється неоднаково. Так, відповідно до статей 27, 28 Цивільного кодексу Російської Федерації емансипованим може бути неповнолітній, якому виповнилося шістнадцять років, якщо він за згодою батьків (усиновителів) чи піклувальника займається підприємницькою діяльністю. Законодавство Франції та Іспанії, звідки, як зазначають науковці, запозичений сучасний інститут емансипованості, навпаки, не передбачає такі обставини як підстава для набуття повної цивільної дієздатності. Більше того, емансиповані неповнолітні за загальним правилом вважаються здатними, як і повнолітні, до всіх дій цивільного життя, крім права бути комерсантами, позичати гроші або відчужувати своє нерухоме майно, торговельні заклади, об'єкти особливої цінності без дозволу своїх батьків, а за їх відсутності — без дозволу свого піклувальника¹⁵.

Таким чином, згідно з чинним законодавством України набуття неповнолітнім повної цивільної дієздатності із зазначених обставин пов'язується з фактом реєстрації його як підприємця, що може відбуватися тільки за письмовою згодою передбачених законом суб'єктів в позасудовому порядку. Відсутність такої згоди слід трактувати як відсутність у неповнолітнього права на заняття підприємницькою діяльністю, що взагалі виключає розгляд питання про емансипацію із зазначених підстав. Отже, в аналізованому випадку може йтися лише про доцільність віднесення

¹² Див. напр.: Луспенник Д.Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції. — Х, 2006. — С. 46.

¹³ Див.: Фурса С.Я. Знач. праця. — К, 2006. — С. 627.

¹⁴ Див.: Бічук Л.А. Щодо набуття неповнолітніми повної цивільної дієздатності. — Юридичний часопис Донецького університету. — 2000. — № 2(5). — С. 56.

¹⁵ Див.: Зенин И.А. Гражданское и торговое право капиталистических стран. — М., 1957. — С. 42—43.

вої юрисдикції розгляду справ про надання цивільної дієздатності неповнолітньому, який займається підприємницькою діяльністю, та про відповідних змін у чинне законодавство.

Необхідність більш чіткого визначення юрисдикції повноважень суду та порядку розгляду справ окремого провадження зумовлена певними труднощами, які виникають у практиці. Так, суд розглянув заявлені вимоги про надання цивільної дієздатності та права на укладання шлюбу на підставі того, що заявник перебуває з матір'ю своєї майбутньої дитини в фактичних шлюбних відносинах, бажає доглядати за дитиною та разом з нею її виховувати¹⁶.

У цьому випадку суд розглянув дві вимоги та обидві вольові за одних і тих самих підстав. Проте звернути увагу на те, що надання неповнолітній особі цивільної дієздатності та надання дозволу на укладання шлюбу є самостійними категоріями окремого провадження.

Відповідно до ст. 35 ЦК за рішенням суду повна дієздатність може бути надана неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Це може мати місце тільки після народження дитини на умови, що батьки не перебувають у шлюбі, а мати матір'ю або батьком дитини в порядку, встановленому законом, та за відсутності згоди відповідних суб'єктів щодо надання цієї особі повної цивільної дієздатності органами опіки та піклування.

Відповідно до ст. 23 СК (далі — СК) може бути надано за рішенням суду особі, яка досягла чотирнадцяти років, якщо встановлено, що це відповідає її інтересам. Рішенням суду, яким неповнолітній особі надано право на укладання шлюбу, є підставою для його реєстрації в органах державної реєстрації актів цивільного стану. В цьому разі фізична особа, яка не досягла повноліття, набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу (ст. 34 ЦК). Окремої процедури надання особі повної цивільної дієздатності, як вже зазначалося, в законі не передбачено.

Згідно з ч. 2 ст. 23 СК, закон визначає різні підстави для права на укладання шлюбу та надання повної цивільної дієздатності, певні правові наслідки, які з цим пов'язані, та зумовлює необхідність встановлення окремого порядку їх розгляду.

Порядок розгляду справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності регламентований статтями 242—245 ЦПК. Порядком розгляду справ про надання дозволу на укладання шлюбу визначено, тільки встановлено, що такі спра-

ви розглядаються у порядку окремого провадження (ч. 3 ст. 234 ЦПК). Слід звернути увагу на те, що в цьому випадку обраного законодавчого механізму регулювання розгляду справ окремого провадження шляхом встановлення порядку розгляду кожної категорії справ законодавець не додержується. Вважаємо за необхідне встановити порядок розгляду кожної з передбачених ч. 3 ст. 234 ЦПК категорій справ та доповнити ЦПК відповідними главами, інакше у судовій практиці й надалі виникатимуть питання щодо порядку їх розгляду. Сподівання на те, що ці питання будуть врегульовані у новому ЦПК, про що йшлося ще під час його розробки¹⁷, на жаль, не спрацювали.

Коло суб'єктів, за заявою яких може бути відкрито провадження у справі про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, є обмеженим. Відповідно до ст. 242 ЦПК із заявою до суду про надання повної цивільної дієздатності може звернутися тільки сама неповнолітня фізична особа. Звернення із заявою про надання неповнолітньому повної цивільної дієздатності будь-яких інших суб'єктів, в тому числі зазначених у ч. 2 ст. 3 та в ч. 1 ст. 45 ЦПК, чинним законодавством не передбачено. Не можна погодитися із точкою зору, що заява до суду може бути подана представником неповнолітньої особи за дорученням¹⁸, оскільки такий висновок суперечить чинному законодавству (статті 30, 32, 34 ЦК; ч. 1 ст. 1000 ЦК; п. 2 ч. 1 ст. 1008 ЦК; статті 29; 242 ЦПК). Науковці з цього приводу зауважують, що фізичні особи, які беруть участь у договорі доручення як довіритель та повірений, обов'язково мають бути повністю дієздатними, вони здійснюють вольові дії, спрямовані на настання певних юридичних наслідків, тому їх повна дієздатність є необхідною умовою дійсності договору¹⁹. Таким чином, оскільки законом не передбачено будь-яких винятків стосовно ситуації, яка розглядається, то мають діяти загальні правила та застосовуватися відповідні норми права.

Слід зауважити, що згідно зі ст. 242 ЦПК право на звернення до суду із заявою про надання повної цивільної дієздатності мають неповнолітні особи, які досягли шістнадцятирічного віку. Проте аналіз ст. 35 ЦК, якою закріплені підстави надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, свідчить про диференційований підхід законодавця до вирішення цього питання. Досягнення фізичною особою шістнадцятирічного віку необхідне у випадку звернення неповнолітньої особи до суду з відповідною заявою на підставі того, що вона працює за трудовим договором. Пояснюється ця вимога закону тим, що за загальним правилом, встановленим трудовим законодавством,

¹⁷ Див.: Сімейний кодекс: випробування практикою // Юридическая Газета. — 14 грудня 2006.

¹⁸ Лупсенько Д.Д. Настільна книга професійного судді при розгляді цивільних справ. — С. 345.

¹⁹ Див.: Цивільне право України: Підручник: У 2 т. / За ред. В.І. Борисової та ін. — К., 2004. — Т. 2. — С. 307—308.

прийняття на роботу осіб молодше шістнадцяти років не допускається (ст. 188 Кодексу законів про працю України). Коли підставою для надання повної цивільної дієздатності є запис неповнолітньої особи матір'ю або батьком дитини, то звернутися до суду із заявою можуть, на нашу думку, неповнолітні особи, які мають відповідний статус. Згідно із ст. 6 СК неповнолітньою особою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому державним органом реєстрації актів цивільного стану в порядку, передбаченому законом (статті 121, 125, ч. 2 ст. 126 СК). Неповнолітні батьки мають такі ж права та обов'язки щодо дитини, як і повнолітні батьки (ст. 156 СК).

Викладене дає підстави для висновку, що набуття повної цивільної дієздатності із зазначених підстав закон не пов'язує із досягненням фізичною особою шістнадцятирічного віку. Отже, звернутися до суду із заявою про надання повної цивільної дієздатності на підставі ст. 35 ЦК можуть неповнолітні особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, які записані матір'ю або батьком дитини, за умови, що вони не перебувають між собою у шлюбі. З урахуванням цього ст. 242 ЦПК необхідно, на наш погляд, узгодити з ч. 1 ст. 35 ЦК.

Заява неповнолітньої особі про надання повної цивільної дієздатності подається в суд за місцем її проживання. Відповідно до ст. 29 СК місцем проживання фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово. Фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Фізична особа може мати кілька місць проживання, тому заява може бути подана до суду за одним із них.

За формою та змістом заява має відповідати передбаченим в законі вимогам (статті 119, 243 ЦПК). Отже, заява має бути складена в письмовій формі та містити: найменування суду, до якого заява подається, ім'я, прізвище та по батькові заявника, його місце проживання, зміст вимоги, викладання обставин, які підтверджують здатність неповнолітнього за рівнем свого розвитку самостійно своїми діями набувати цивільні права і створювати для себе цивільні обов'язки, дані про те, що неповнолітня особа працює за трудовим договором або записана матір'ю чи батьком дитини, а також перелік документів, що підтверджують ці факти та додаються до заяви. Відповідно до загальних правил цивільного судочинства при поданні заяви має бути сплачено судовий збір у порядку і розмірі, встановлені Декретом Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 р. «Про державне мито» та додані документи,

що це підтверджують. Невиконання цих вимог не процесуальні наслідки, передбачені ст. 121 ЦПК.

З метою забезпечення правильного та об'єктивного розгляду справи суддя після відкриття провадження у справі зобов'язаний відповідно до вимог цивільного процесуального законодавства провести всі необхідні дії з підготовки справи до судового розгляду. Передусім, він має визначити предмет розгляду та коло необхідних для розгляду справи доказів. Важливим є залучення до справи заінтересованих осіб, тому суддя має визначити їх процесуальний статус та повідомити цих осіб про місце й час розгляду справи, а осіб, участь яких є обов'язковою, — викликати до суду повісткою.

Розгляд справи про надання неповнолітній повної цивільної дієздатності суд здійснює за участю заявника, одного чи обох батьків (усиновлювача або піклувальника, а також органів опіки та піклування). Участь таких органів у розгляді цих справ обов'язковою (ст. 244 ЦПК). Орган опіки та піклування має взяти участь у справі за своєю ініціативою або залучений судом для надання висновку щодо задоволення вимоги в межах своїх повноважень на підставі ст. 45 ЦПК. Недотримання судом при розгляді справи цієї вимоги є підставою для скасування рішення, як такого, що ухвалене з порушенням норм цивільного процесуального права, що впливають на вирішення справи по суті. Тому, в випадку неявки представників органів опіки та піклування в судове засідання, суд повинен відкласти розгляд справи. Вбачається, що з урахуванням характеру заявленої вимоги участь заявника та заінтересованих осіб (батьків, усиновлювачів, піклувальників) слід також визнати обов'язковою закріпленням цього у законі.

Заявником в цій категорії справ є неповнолітня особа, яка звертається до суду з вимогою про надання повної цивільної дієздатності. Заявниками можуть бути як громадяни України, так і іноземці або особи без громадянства, що впливає із загальних вимог чинного законодавства (ст. 410 ЦПК).

Заінтересованими особами в окремому випадку визнаються такі суб'єкти, на яких наложено обов'язки яких може вплинути рішення у справі. Заінтересованими особами у цих справах слід визнати батьків, усиновлювачів або піклувальників, оскільки з наданням неповнолітній особі повної дієздатності перелічених суб'єктів втрачаються стосовно нею повноваження. Так, згідно із п. 3 ч. 1 ст. 77 ЦК у разі надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності піклування над нею припиняється у батьків, а також усиновлювачів (закон їм накладе ва і покладає обов'язки щодо дитини, яку вони усиновили, у такому ж обсязі, який мають і батьки — ч. 3 ст. 232 СК), припиняються повноваження, передбачені, зокрема, частинами 2, 3 ст. 32 ЦК (наприклад, згоди на здійснення неповнолітньою особою певних правочинів тощо).

Предмет доказування у справі становлять, перш за все, юридичні факти, що відповідно до ст. 35 ЦК є підставою для надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, тобто досягнення фізичною особою певного віку та укладання з ним трудового договору або запис неповнолітньої особи в порядку, передбаченому законом, матір'ю або батьком дитини.

Як багато юристів підтримують слушну, з точки зору, думку, що при вирішенні цих справ предметом дослідження у суді мають бути, крім того, обставини, а саме: рівень зрілості неповнолітньої особи, риси його характеру, звички, психічний та емоційний стан, раціональність використання коштів на придбання ними тощо. Неповнолітня особа, зокрема, повинна мати відповідний ступінь розумової, моральної та психологічної зрілості й свідомості, які дають їй змогу самостійно сформулювати своє ставлення щодо здійснення належних їй прав та обов'язків. Загальна освіта, розвиток навичок сприяють більш ранньому набуттю розумових здібностей, які мають значення для волевиявлення. Рівень їх у кожного неповнолітнього різний і змінюється у процесі постійного формування²⁰. На цьому М.В. Антокольська справедливо відзначає широкого підходу до розуміння емансипації неповнолітнього не повинно бути, бо це може спричинити порушення прав неповнолітнього²¹. Грунтовною точкою зору, відповідно до якої для визначення зумовленої, психічної та моральної зрілості неповнолітнього слід залучати до участі у справі фахівців з психології та педагогіки²².

Іншим чином, можна зробити висновок, що для надання особі повної цивільної дієздатності недостатньо встановити тільки зазначені у ст. 35 ЦК фактори, а саме: визначення цивільної дієздатності неповнолітньої особи, предмет доказування у цих справах становлять також факти, які свідчать про наявність у неповнолітньої особи волі, рівня зрілості та свідомості для здійснення дій, спрямованих на набуття повних прав та обов'язків, та про її здатність нести наслідки цих дій і нести самостійну відповідальність.

Факти, що складають предмет доказування, мають бути доведені під час судового розгляду. Заявник у справі про надання повної цивільної дієздатності неповнолітньому повноцінній особі мають подати до суду необхідні документи. У процесуальній літературі відмічається, що такими можуть бути копія трудового договору (контракту) або трудова книжка, свідоцтво про наявність дитини, де неповнолітня особа записана матір'ю або батьком дитини, документи про освіту, зарплату або інших доходів, стан

здоров'я та наявність майна, характеристика з місця навчання або роботи, довідки про те, що особа не перебуває на обліку у наркологічному чи психіатричному диспансері тощо²³.

За результатами розгляду справи суд ухвалює рішення, яким задовольняє або відхиляє вимогу заявника про надання йому повної цивільної дієздатності. Слід відмітити, що відмова суду у наданні повної цивільної дієздатності особі повноцінній особі є перешкодою для повторного звернення до суду з такою вимогою через певний проміжок часу, оскільки не виключається зміна обставин, що може істотно вплинути на вирішення цього питання. У разі задоволення заявленої вимоги неповнолітній особі надається повна цивільна дієздатність з дня набрання рішенням суду законної сили. Відповідно до ч. 4 ст. 35 ЦК надана неповнолітній особі повна цивільна дієздатність поширюється на усі цивільні права та обов'язки. При цьому необхідно звернути увагу на те, що особа, яка набула повної цивільної дієздатності, зберігає статус неповнолітньої особи. Цей факт певною мірою зумовлює обсяг наданої особі дієздатності, тому що неповнолітня особа не може набувати прав, які відповідно до закону пов'язані з досягненням певного віку. Так, неповнолітня особа, яка набула повної цивільної дієздатності, не може бути усиновлювачем (ч. 1 ст. 211 СК), опікуном або піклувальником (ч. 1 ст. 244 СК), добровільним представником в суді (ст. 40 ЦПК) тощо. Надання повної цивільної дієздатності особі повноцінній особі має незворотній характер. Повна цивільна дієздатність зберігається у випадку, коли перестали існувати обставини, за яких вона була надана, тобто у разі припинення шлюбу, трудового договору або підприємницької діяльності (ч. 2 ст. 34; ч. 5 ст. 35 ЦК). Вважаємо, що зазначене правило має діяти й у випадку надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини, якщо, наприклад, запис буде анульовано тощо. Законом це питання безпосередньо не врегульовано, але й будь-яких винятків з цього правила не встановлено.

Рішення суду може бути в передбаченому законом порядку оскаржене заявником та іншими особами, які брали участь у справі. Копія рішення суду про надання повної цивільної дієздатності неповнолітньому повноцінній особі після набрання ним законної сили обов'язково надсилається органу опіки та піклування. З метою забезпечення захисту прав та інтересів неповнолітньої особи, яка набула повної цивільної дієздатності, варто було б встановити обов'язок органів опіки та піклування здійснювати контроль щодо здійснення такими особами розпорядження цінним майном, відчужування нерухомого майна, отримання кредитів у великих розмірах тощо та закріпити це у законі.

20 С.Я. Зазнач. праця. — С. 628; Кузнєцова І.М. Значение ГК РФ для сознания семейного законодательства // Новый гражданский кодекс России: законодательство: Сб. ст. под ред. Ю.П. Орловского. — М., 1995. — С. 87; Зазнач. праця. — С. 55.

21 Антокольская М.В. Лекции по семейному праву. — М., 1995. — С. 90.

22 Л.А. Зазнач. праця. — С. 55.

23 Див.: Фурса С.Я. Зазнач. праця. — С. 54.